

Peter Moczo

Z histórie učených spoločností na Slovensku

**(Príspevok predsedu Učenej spoločnosti Slovenska
v publikácii k 25. výročiu Učenej spoločnosti Českej republiky)**

Prvým vážnym pokusom o založenie učenej spoločnosti bol návrh Mateja Bela (1684-1749, uhorsko-slovenského polyhistora a významného európskeho vedca – bol aj vzorom pre Denisa Diderota), ktorý predložil rakúskej cisárskej správe. Zámerom bolo vytvorenie celouhorskej učenej spoločnosti s názvom Societas litteraria. V návrhu štatútu spoločnosti bolo zdôraznené stretávanie sa odborníkov v skupine literárnych, právnych a prírodných vied. Cieľom bolo aj vydávanie vedeckého časopisu *Observationes posonienses*. Belova iniciatíva nebola úspešná, návrh bol zabudnutý, pripomenulo ho až publikovanie v r. 1965.

Úsilie o založenie učenej spoločnosti pokračovalo aj po iniciatíve Mateja Bela. Gottlieb Windisch založil v r. 1761 v Bratislave učenú spoločnosť s dôrazom na literárnu problematiku. Spoločnosť existovala dvanásť rokov a vydávala odborné časopisy v nemčine. V r. 1787 vznikla evanjelická *Erudita societas slavica* a v r. 1792 katolícke Slovenské učené tovarišstvo. Trvanie obidvoch spoločností bolo krátke. Vznikli aj dve regionálne učené spoločnosti: Učená spoločnosť malohontská (1808) z iniciatívy Jána Feješa a Učená spoločnosť banského okolia (1810) z iniciatívy Bohuslava Tablica. Keďže podobné aktivity vznikali v celom Uhorsku, v r. 1825 vznikla Uhorská akadémia vied.

Po otvorení Národného domu v Martine v r. 1890 vyvinul významné úsilie o založenie Slovenskej učenej spoločnosti Andrej Kmeť (A. Kmeť používal dokonca aj názov Slovenská akadémia vied). Zakladajúce valné zhromaždenie s 30 zakladajúcimi a 141 riadnymi členmi v knižnici Národného domu v Martine 24.4.1893 však napokon viedlo len k vzniku Muzeálnej slovenskej spoločnosti.

V r. 1926 vznikla na pôde Univerzity Komenského v Bratislave Učená spoločnosť Šafárikova (USŠ). Jej zámerom bol vedecký výskum Slovenska, Podkarpatskej Rusi a celej ČSR a Slovanstva vôbec. USŠ garantovala vedeckú prácu, publikačnú a prednáškovú činnosť. USŠ vydávala vedecký časopis s názvom Bratislava. Vydala aj *Práce USŠ*, *Prednášky USŠ*, *Pramene USŠ*, *Slovenský archív* a *Básnické spisy P. J. Šafárika*. Význam a prínos USŠ bol veľký. Aj vďaka súčinnosti s vysokoškolským akademickým prostredím mala USŠ podiel na organizovaní vedeckého života na Slovensku a rozvoji prírodných, lekárskejších, technických a spoločenských vied. USŠ bola zrušená 24.3.1939 po vzniku Slovenskej republiky. Majetok USŠ pripadol novovzniknutej Slovenskej učenej spoločnosti.

Slovenská učená spoločnosť (SUS) vydala niekoľko zväzkov encyklopédie Slovenská vlastiveda. Encyklopédia mapovala najmä prírodu, dejiny, spoločnosť, jazyk a literatúru Slovenska. SUS bola gestorom nových vedeckých časopisov ako *Linguistica Slovaca*, *Historica Slovaca* a *Physiographica Slovaca*. SUS do určitej miery pripravila podmienky na založenie

Slovenskej akadémie vied a umení (SAVU) v r. 1942, aj keď formálne existovala až do konca 2. svetovej vojny. SAVU nebola len učenou spoločnosťou, ale aj inštitúciou s vedeckými pracoviskami. Bola priamym predchodcom Slovenskej akadémie vied (SAV) založenej v r. 1953.

SAV mala okrem vedeckých pracovísk aj zbor akademikov SAV a členov korešpondentov SAV, ktorý plnil funkciu učenej spoločnosti. Akademici a členovia korešpondenti mali byť volení z najvýznamnejších vedcov zo všetkých inštitúcií, ktoré realizovali výskum. V mnohých prípadoch to boli najvýznamnejší vedci, ale vplyv politickej moci bol neprehradiateľný.

12.1.1990 schválila Slovenská národná rada novelu zákona, ktorou sa zásadne zmenilo postavenie SAV. Valné zhromaždenie SAV (akademici a členovia korešpondenti SAV) prestalo byť reprezentatívnym orgánom celej slovenskej vedeckej komunity a slovenskou učenou spoločnosťou. Zo zákona bola vypustená formulácia o SAV ako vrcholnej slovenskej vedeckej inštitúcii. Akademici a členovia korešpondenti SAV sa pomerne rýchlo vytratilí z povedomia najmä mladších generácií vedcov a spoločnosti. (V Maďarsku k zrušeniu akademikov po r. 1989 nedošlo. Mnohí vedci sa dnes domnievajú, že to bolo rozumné rozhodnutie kvôli kontinuite vedeckej excelentnosti a všeobecného povedomia o nej v spoločnosti.) Slovensko zostalo bez spoločnosti, ktorá by združovala najlepších vedcov Slovenska s cieľom podpory vedy a poznania.

Slovenská akademická spoločnosť

Prvým pokusom o nápravu bolo založenie Slovenskej akademickej spoločnosti (SAS) 13.6.1998. SAS bola zaregistrovaná ako občianske združenie významných osobností slovenskej vedy. Napriek nespochybniteľne správny cieľom a vedeckej významnosti zakladajúcich členov aktivita spoločnosti v ostatných rokoch zreteľne ustala.

Učená spoločnosť Slovenskej akadémie vied

Zásadným pre vývoj učených spoločností na Slovensku bolo prijatie zákona 133 z 19.2.2002 o SAV. Podľa článku 3 §1 môže SAV na účely reprezentácie svojej činnosti, propagácie rozvoja vedy a rozširovania jej vedeckých poznatkov zriadiť učenú spoločnosť akadémie ako čestný orgán akadémie, ktorého členmi sa môžu stať významní vedci akadémie, ktorí obohatili vedu v Slovenskej republike i v zahraničí. Členmi sa môžu stať aj významní vedci zo zahraničia.

Snem SAV schválil 30.10.2002 Štatút Učenej spoločnosti SAV (UČS SAV). Štatút bol aktualizovaný v rokoch 2003, 2004 a 2007. V zmysle zákona boli do UČS SAV volení len vedci, ktorých činnosť súvisela so SAV, pričom nemuseli byť jej zamestnancami. To viedlo k tomu, že v UČS SAV neboli mnohí významní domáci vedci, ktorí pôsobili na univerzitách a vysokých školách. Na tomto obmedzení však trvali vtedajší predstavitelia univerzít.

Ustanovujúce zhromaždenie UČS SAV bolo 19.3.2003. Dvadsať zakladajúcich členov bolo zvolených Snemom SAV 11.2 a 18.3.2003. 20.4.2004 sa počet členov rozšíril na 45. Prvým predsedom (2003-2005) bol lekár prof. MUDr. Branislav Lichardus, DrSc. Ďalšími predsedami

boli virológ prof. MUDr. Fedor Čiampor, DrSc. (2005-2009), fyzik prof. RNDr. Vladimír Bužek (2009-2013) a chemik prof. RNDr. Jozef Noga, DrSc. (2013-2017).

Učená spoločnosť Slovenska

1.7.2018 nadobudol účinnosť nový Štatút SAV v nadväznosti na zákon č. 243/2017 o verejnej výskumnej inštitúcii schválený Národnou radou Slovenskej republiky, ktorý významne novelizoval Zákon o SAV. Článok XI Štatútu SAV definuje Učenú spoločnosť Slovenska (UčSS) ako čestný orgán akadémie a uvádza, že Učená spoločnosť pôsobila do 30.6.2018 pod názvom Učená spoločnosť SAV. Členstvo v UčSS už nie je viazané na činnosť v SAV. Učená spoločnosť podporuje rozvoj vedy a rozširovanie vedeckých poznatkov, zúčastňuje sa na reprezentácii slovenskej vedy doma a v zahraničí, vyjadruje sa k etickým otázkam výskumu, sleduje aplikácie výsledkov výskumu v praxi, spolupracuje s učenými spoločnosťami doma a v zahraničí, vyjadruje sa k základným problémom a právnym normám výskumu, vývoja, inovácií a vzdelávania, iniciatívne sa vyjadruje k smerovaniu výskumu v Slovenskej republike. Štatút UčSS bol schválený Vedeckou radou SAV a nadobudol účinnosť 19.9.2018. Členky/členovia UčSS používajú označenie akademička/akademik UčSS.

Slovensko v roku 2019 – spoločnosť, ktorá nevníma vedu, kvalitný domáci výskum a kvalitné vzdelávanie ako najdôležitejšiu podmienku rozvoja a prežitia spoločnosti

Nízka finančná podpora zo strany štátu a súkromného sektora; nesystémové rozdeľovanie finančnej podpory na výskum a vzdelávanie ovplyvňované krátkodobými/lokálnymi politickými a ekonomickými záujmami; nízka výkonnosť najmä v špičkovom medzinárodnom výskume; nízka úroveň prieniku do svetového výskumného priestoru a nedostatočná mobilita; veľká miera predstierania vedeckej kvality namiesto zdravo konkurenčného a motivujúceho prostredia a hierarchickej podpory excelentnosti; predimenzovaná sieť vysokých škôl a nedostatočný rozvoj kvality vzdelávania; tzv. akademická demokracia, v ktorej sa v neadekvátnej miere rozhoduje v rozpore s akademickou a profesionálnou kvalifikáciou tých, ktorí rozhodujú; nejasnosti vo vzťahu k vzdelanosti, slobodnému výskumu a zodpovednosti vedcov voči spoločnosti. To sú esenciálne problémy. UčSS, ktorú v r. 2003-2017 nepoznala ani len väčšina vedcov na Slovensku, má pred sebou významnú úlohu v ďalšom rozvoji Slovenska. Musí začať adekvátne vnímať svoju zodpovednosť voči Slovensku, musí politikom, manažérom a občanom presvedčivo vysvetliť, čo je skutočnou podmienkou rozumného rozvoja na Slovensku.